

Н.Ф. Портницька, О.А. Атаманська

**ЗМІСТОВІ СКЛАДОВІ ПОТРЕБОВИХ МЕХАНІЗМІВ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ
ОБДАРОВАНИХ ЮНАКІВ**

Портницька Н.Ф., Атаманська О.А. Змістові складові потребових механізмів творчої активності обдарованих юнаків. У статті представлений аналіз структури потребової сфери юнаків, включених до творчої діяльності. Виявлено, що провідними потребами, що «утримують» студентів у полі творчості, є процесуальні, можливість отримання високих результатів, а також соціальні потреби у схваленні та визнанні. Описано «перехресні» потреби, що забезпечують специфіку розвитку творчої обдарованості юнаків. На основі аналізу динаміки домінуючих потреб здійснено спробу пояснення коливання інтенсивності творчої активності протягом часу навчання у ВНЗ.

Ключові слова: обдарованість, творчість, потреби, юнацький вік, фотобіографічний метод.

Портницкая Н.Ф., Атаманская А.А. Содержательные составляющие потребностных механизмов творческой активности одаренных юношей. В статье представлен анализ структуры потребностной сферы юношей, включенных в творческую деятельность. Выяснено, что основными потребностями, «удерживающими» студентов в поле творчества, являются процессуальные, возможность достижения высоких результатов, а также социальные потребности в похвале и признании. Описаны «перекрестные» потребности, которые обеспечивают специфику развития творческой одаренности юношей. На основе анализа динамики доминирующих потребностей совершена попытка объяснения колебаний интенсивности творческой активности студентов во время обучения в ВУЗе.

Ключевые слова: одаренность, творчество, потребности, юношеский возраст, фотобіографічний метод.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Проблема обдарованості традиційно залишається актуальною для психологічних досліджень. Увага дослідників спрямована на пояснення механізмів залучення до творчості. Розвиток творчої активності та обдарованості у юнацькому віці відбувається у межах навчально-професійної та дозвілєвої діяльності, де ознаки обдарованості мають стати сприятливими чинниками особистісного зростання. Однак, в реальності спостерігається тенденція невибору творчої діяльності як засобу самореалізації навіть особами, що мають здобутки у сфері здібностей. Очевидно, причини такої відмови від творчості лежать не лише у площині соціально-економічних проблем, але й у площині потребово-ціннісної сфери обдарованих людей.

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань загальної проблеми, якій присвячується стаття. Аналіз сучасних досліджень свідчить про професійну спрямованість творчої активності у юнацькому віці.

Розвиток обдарованості реалізується через поєднання діяльнісних (Г.С. Костюк, Б.М. Теплов, М.Й. Боришевський), соціально-психологічних (Д.Б. Богоявленська, В.М. Дружинін, О.І. Кульчицька), суб'єктно-ціннісних складових (А. Маслоу, Н. Роджерс, З.С. Карпенко, О.Л. Музика, В.А. Петровський). Одним із основних регуляторів розвитку особистості, в т.ч. й обдарованості, є потреба сфера (Л.І. Божович, Д.О. Леонтьєв, А.В. Петровський, М.Г. Ярошевський), яка відображає ціннісне ставлення до оточення та самого себе (О.Б. Саровойтенко).

Актуальним для психологічних досліджень є вивчення окремих видів здібностей юнаків у контексті розумової активності (Н.С. Лейтес), їх професійної діяльності (В.М. Дружинін, О.І. Власова), механізмів ціннісно-мотиваційної регуляції розвитку здібностей у різних видах діяльності (В.О. Климчук, О.О. Музика, О.М. Савиченко) [1; 2]. Об'єднуючою ланкою цих досліджень, очевидно, є включення творчих складових. Відзначається необхідність соціальної регуляції діяльності, яка здійснюється через задоволення соціальних потреб (в оцінюванні, схваленні, визнанні). Так, зазначається, що розвиток соціальних здібностей юнаків віці здійснюється у контексті зростання соціально-аналітичного, соціально-адаптивного та соціально-креативного потенціалу, до основних факторів яких, поряд із соціальним інтелектом, належать соціально-психологічний вплив та креативна установка (О.І. Власова) [1]. Окремо пропонується теза про неоднозначність зв'язку задоволеності потреб та продуктивності трудової діяльності: досягнуті результати не завжди є джерелом задоволення. Очевидною є необхідність врахування особистісного контексту (співвідношення вищих потреб і цінностей) (В.С. Магун) [3]. Для підкреслення «соціальності» людини та її взаємозв'язку з іншими до чинників особистісного розвитку відносять також діаду «соціальні потреби – цінності» (В.А. Ядов).

Мотивація творчої діяльності у різні вікові періоди спрямована на реалізацію специфічних вікових та універсальних потреб, що мають позавікове представлення: спілкування із референтним оточенням, визнання, самореалізація (В.О. Моляко, О.Л. Музика, О.О. Музика) [2]. Розвиток здібностей у ранній та зрілій юності відбувається у напрямі підтримання власних типотворюючих характеристик через усвідомлення здібностей як компонентів самоідентичності. Здібності розуміються як внутрішній ресурс самореалізації у професії. Важливим у цьому є досвід діяльності та соціальної взаємодії (О.Л. Музика, І.М. Тичина) [2; 8].

У структурі соціально-психологічної складової творчості, обдарованості традиційно говорять про характер взаємодії із соціальним оточенням (Р. Стренберг, Н.В. Хазратова), організацію діяльності (О.М. Лук, Я.О. Пономарьов), вольову саморегуляцію (Н.С. Лейтес), систему пізнавальних та соціальних потреб і мотивів (Д.Б. Богоявленська, Л.Б. Єрмолаєва-Томіна, О.М. Матюшкін, Н.С. Лейтес). Прийняття положення про мотиваційно-ціннісну регуляцію розвитку обдарованості та ідеї про значення референтного оточення визначає напрями аналізу механізмів розвитку творчості та обдарованості у юнацькому віці у контексті взаємодії потреб у творчості, у визнанні, суб'єктності та самоідентичності (О.Л. Музика) [4; 6]. При цьому недостатньо дослідженими залишаються проблеми мотивації продовження або переривання творчої активності юнаками у процесі професіоналізації

Формулювання цілей і постановка завдань статті. Виникає необхідність уточнення структури потребово-ціннісної сфери юнаків, що демонструють ознаки обдарованості у різних видах творчої діяльності. Ми припускаємо, що домінуючими для юнаків є соціальні потреби та можливість самореалізації творчій активності певного виду, що зумовлюватиме домінування потреб у визнанні, саморозвитку та можливості долучення до цінностей груп вищого рівня розвитку.

Виклад методик і результатів досліджень. Обдарованість пов'язана із досвідом досягнення високих результатів, в більшості випадків і досвідом переживання позитивного підкріплення, успіху, а отже і наявністю цінностей, які «утримують» особистість у площині творчості. Для юнаків з ознаками обдарованості в силу слабкості або відсутності такого досвіду механізми «утримання» у творчості, очевидно є складнішими.

Вивчення змістового наповнення потребової сфери юнаків, включених до творчої діяльності здійснювалося із використанням фотобіографічного методу, проєктивний характер якого задає спрямованість рефлексії досліджуваних та дозволяє описати приховані потреби і мотиви включення до творчості. Процедура опису фотографій дозволяє відтворити унікальність потребового та ціннісного наповнення подій, пов'язаних із творчою діяльністю, «оживити» ситуації реалізації здібностей із одночасним включенням рефлексивних механізмів як складових розвитку творчості та обдарованості. Нами використано процедуру, що базується на аналізі тематичних фото, яка за результатами досліджень дозволяє описати недекларовані особистісно-значимі потреби, що часто приховуються при прямому опитуванні [5]. За процедурою досліджуваним пропонувалося описати потреби героїв, зображених фото. Тематика фотографій відображала основні моменти творчої діяльності, що дозволило змодельювати потреби творчої діяльності на всіх етапах. Зауважимо, що попередньо досліджувані описували потреби та ресурси творчої активності на матеріалі власних фотографій, що дозволило нам проаналізувати структуру референтної та розвивальної складових творчості, а також отримати інформацію про об'єктивні досягнення досліджуваних (за змістом фото), на основі яких стверджувати про прояви обдарованості.

Аналіз виокремлених юнаками потреб здійснювався з урахуванням кількох вихідних позицій. Виходячи із положення С.Л. Рубінштейна про типи загальної спрямованості особистості «на діяльність», «на інших» на «себе» [7], можна говорити про діяльнісні, соціальні та особистісні складові творчої активності юнаків. Окрім того, приймаючи позицію про суб'єктивний характер творчості, її ініціативний характер, О.Л. Музика говорить про окрему структуру потребової складової як механізма, що визначає інтенсивність включеності у діяльність. Автор обґрунтовує провідну роль потребової сфери у розвитку обдарованості особистості через дію соціальних (визнанні), когнітивно-творчих (пізнавальна, потреба у розвитку та творчості) та екзистенційних потреб (самоідентичності, суб'єктності, у сенсі буття) [4].

На основі вказаних теоретичних положень та результатів емпіричного дослідження ми спробували здійснити систематизацію потреб юнаків із ознаками обдарованості (табл.1).

Таблиця 1

Змістове наповнення потребової сфери юнаків із проявами творчої обдарованості

Спрямованість особистості (за С.Л. Рубінштейном) [7]	Структура потребової сфери творчої обдарованої особистості (О.Л. Музика) [4]	Змістові характеристик потребових механізмів юнаків з проявами творчої обдарованості
На діяльність	Когнітивно-творчі: пізнавальні, розвиток здібностей розвиток творчості	Діяльнісні
		процесуальні
		Досягнення успіху, перемоги як показник розвитку здібностей
На інших	Соціальні: Визнання персоналізація	Отримання високого результату
		визнання (актуальне і бажане)
		схвалення
		підтримки (отримання та надання)
		Командні відчуття (долучення до цінностей референтних осіб)
На себе	Екзистенційні самоідентичності, суб'єктності у сенсі буття	Морально-етичні
		Саморозвитку, відчуття унікальності «Я»
		саморозвитку
		Самореалізації, самоповаги
		Бути корисним
		Емоції як потреби (+\ -)
		Естетичні
		Тілесний комфорт
		розрядка, відпочинок
		Предметні (костюм)

Виявлено окремі тенденції:

При загальному збереженні спрямованості активності юнаків і представленості всіх потреб, можна говорити про різне кількісне і якісне наповнення кожної з описаних груп.

Так, для молодших юнаків характерним є більше кількісне наповнення потреб, що відображають особливості включення у діяльність та соціальних потреб у схваленні та визнанні (середня частота повторюваності відповідей потреби «отримання результату» становить 6 (для молодших юнаків) та 2 (для старших), потреби в отриманні визнання 4,5 (для молодших) та 3,5 (для старших)). Про інтенсивність включення до творчої діяльності досліджуваних молодшого віку, порівняно з випускниками, свідчить також середня кількість відповідей на кожному фотографію-стимул (середні показники 12-14 відповідей на фото для молодших та 8-10 відповідей – для старших).

У структурі діяльнісних (когнітивно-творчих, за [4]) чітко виокремлюються такі групи потреб: процесуальні, отримання результату та досягнення успіху, перемоги. При вираженій мотивації досягнення успіху спостерігається потреба бути включеним у творчість, мати можливість щось робити по-своєму (пізнавальні потреби). Досягнення успіху, отримання перемоги сприймається як показник розвитку здібностей. Потреба досягнення перемоги для юнаків відображає провідні тенденції та завдання конкретного життєвого періоду. Високі показники творчої активності та потреби досягати високих результатів на перших курсах та після закінчення навчання у ВНЗ, очевидно, свідчать про намагання юнаків використовувати здібності, творчість як засіб досягнення інших цілей (наприклад, адаптації до нової життєвої ситуації). Спадання протягом навчання свідчить про активізацію інших сфер, що підтримують мотивацію досягнення, і «перехід» творчості в особистісну площину.

У структурі соціальних потреб найбільшої значимості для юнаків набувають потреби у визнанні, схваленні та т.зв. потреби приналежності (за А. Маслоу). Показником розвитку творчості та здібностей є те, що при наявності визнання з боку контактного соціального оточення, домінуючим для юнаків є очікуване визнання з боку авторитетних осіб та широкого кола глядачів, яке і є рушієм розвитку. Характерними є потреби в отриманні та наданні підтримки та можливості відчувати себе членом команди, які відображають один із етапів розвитку творчості та обдарованості. Прагнення долучитися до творчої атмосфери («відчувати життя за лаштунками»), отримати підтримку («підбадьорення від відомої людини») з віком змінюється на готовність надавати підтримку молодшим та «відчувати атмосферу залу», виконувати діяльність на користь іншого. Така децентрація потреб може бути одним із початкових проявів персоналізації як показника обдарованості.

Потреби у самореалізації, відчутті унікальності «Я» (екзистенційні [4]) переживаються юнаками як потреби у самоповазі, естетичній насолоді, «бути корисним іншим», що супроводжується глибокими емоціями та почуттями. Емоційний фон як цінність (за Б.Г. Додоновим) підкреслює суб'єктність творчого розвитку і служить додатковим стимулом (особливо в ранньому юнацькому віці в період адаптації до ВНЗ).

Деяко відокремлено знаходяться потреби, що забезпечують тілесний комфорт (тілесні, вітальні потреби, за О.М. Леонтьєвим, А. Маслоу). Високий рівень потреби у відпочинку може бути пояснений тим, що творча діяльність для студентів не є основною, а доступна здебільшого як форма організації дозвілля (з одного боку, є високо значимою, а з іншого має поєднуватися із основною навчальною).

Характерними для юнаків є т. зв. перехресні потреби, що виникають на межі основних. Такими є потреби у саморозвитку, морально-етичні та у розрядці. Потреби саморозвитку за походженням є особистісними потребами у самоідентичності, а способом задоволення – творчими, оскільки саморозвиток розглядається як наслідок тривалого включення до творчості. Зміст морально-етичних потреб описується досліджуваними як бажання бути корисним іншому, творити для когось, що наближає їх до соціальних, та водночас відчуття «корисності» є підставою для самоповаги та подальшого розвитку, що свідчить про їх особисту цінність.

Такими ж є і потреби у розрядці, яка за свідченням досліджуваних, переживається як зниження тілесного, емоційного або когнітивного напруження. Відмінності стосуються часу переживання розрядки, а отже і її значення: для старших юнаків включення до творчої діяльності (виступ на сцені, репетиція) є моментом емоційної розрядки, саморозкриття, що надає діяльності цінності, тоді як для молодших виступи на сцені та взаємодія з оточенням сприймається як напруження, а розрядка (фізична та емоційна) є очікуваною.

Порівняльний аналіз частотності прояву потреб окремих груп свідчить про загальність виявлених тенденцій (рис.1.)

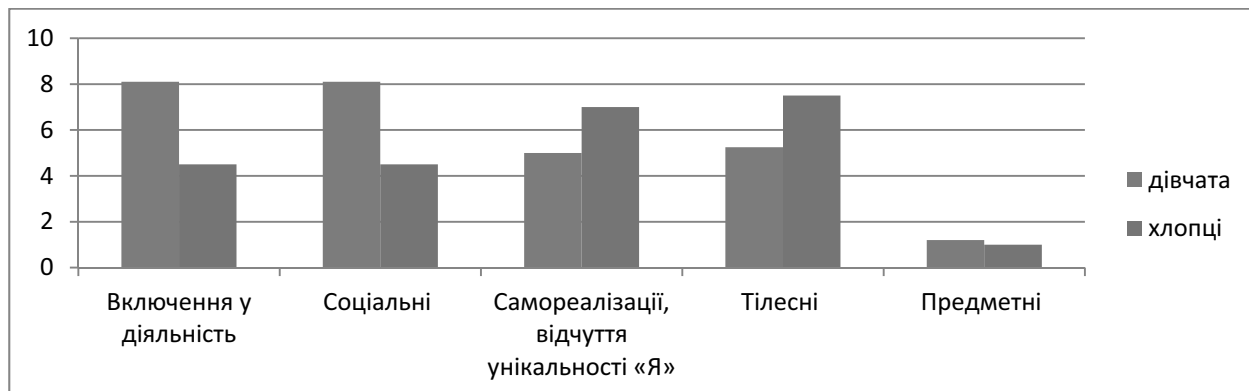

Рис.1. Частотне співвідношення представленості основних потреб у свідомості юнаків із проявами творчої обдарованості.

Аналіз результатів свідчить про гендерну специфікацію описаних потреб. І для дівчат і для юнаків однаково значимим є задоволення соціальних потреб та включеності у діяльність. При цьому у дівчат ці потреби є домінуючими, тими, що визначають смисл включення у діяльність, тоді як для хлопців більш значимими є потреби самореалізації та тілесного комфорту.

Про високу значимість творчої діяльності для досліджуваних свідчить високий рівень емоційності у структурі потреб. Однакове кількісне представлення потреб, пов'язаних з переживанням емоцій, відображає різні їх функції у структурі діяльності досліджуваних. Юнаки сприймають публічні акції (підготовка та виступ на сцені, отримання нагороди) як результат діяльності, що несе емоційну та фізичну розрядку, естетичне задоволення (отримати задоволення від виступу). Для дівчат публічні виступи пов'язані із переживанням напруження та очікуванням розрядки. Ймовірно, це зумовлено тим, що для дівчат характерними є потреби морально-етичного характеру, що надають творчій діяльності ціннісного характеру.

Відмінності структури соціальних потреб виявляються у відсутності у хлопців потреби у схваленні з боку авторитетних осіб та його зачне вираження у дівчат (середні показники по вибірці 0,5 та 3,5) при приблизно однаковому вираженні потреби у визнанні та підтримці. У структурі потреб включеності у діяльність гендерні відмінності визначаються орієнтацією юнок на отримання результату. Таким чином, гендерні відмінності наповнення погребової складової творчості визначають відмінності регуляторних схем їх задоволення.

Висновки і подальші перспективи досліджень. Узгальнення теоретичних положень та результати емпіричного дослідження дозволили описати структуру потребової сфери юнаків. При збереженні загальної закономірності поєднання діяльнісних, соціальних та екзистенційних потреб, виявлено низку конкретних потреб (досягнення високого результату, «командні», «бути корисним», тілесні), що визначають розвиток творчо обдарованої особистості у юнацькому віці. Можливість задоволення цих потреб створює внутрішні ресурси адаптації до нових умов навчання у ВНЗ (для молодших юнаків) та професійної діяльності (для старших). Описані гендерні відмінності структури потребової сфери лежать в основі різних стратегій творчої діяльності юнаків та юнок.

Детального пояснення потребують вікові особливості прояву гендерних відмінностей інтенсивності прояву окремих груп потреб та їх вплив на продуктивність творчої діяльності.

Список використаних джерел

1. Власова О.І. Фактори розвитку потенціалу соціальної обдарованості в юнацькому віці // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 2005. – № 22-23. – С.24-27.
2. Здібності, творчість, обдарованість : теорія, методика, результати досліджень / [за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики]. – Житомир : Рута, 2006. – 320 с.
3. Магун В.С. Потребности и психология социальной деятельности личности. – Л, Наука, 1983, – 176 с.
4. Музика О.Л. Взаємодія потреб і здібностей у розвитку творчо обдарованої особистості / Музика Олександр Леонідович // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – К.: Видавництво «Фенікс», 2014. – Т.ХІІ. – Психологія творчості. – Випуск 20. – С. 213-228.
5. Портницька Н.Ф., Савиченко О.М. Діагностичний ресурс фотобіографічного методу у вивченні механізмів розвитку творчості та обдарованості особистості // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том. VI: Психологія обдарованості. – Випуск 11. – Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 226-234.
6. Психологічні засади розвитку обдарованої особистості в освітньому середовищі: методичний посібник / О. Л. Музика, Д. К. Корольов, Р. О. Семенова та ін.; за ред. О.Л. Музики. – Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 146 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии – Издательство: Питер, 2002 г. – 720 с.
8. Тичина І.М. Професійна переорієнтація випускників вищих навчальних закладів як чинник особистісного само здійснення. Автореф. ... канд. психол. наук., 19.00.07. – Педагогічна і вікова психологія. – Івано-Франківськ, 2009. – 20 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Vlasova O.I. Faktory rozvytku potentsialu sotsialnoi obdarovanosti v yunatskomu vitsi // V i s n y k Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka . Sotsiolohiia. Psykholohiia. Pedahohika. – 2005. – № 22-23. – S.24-27.
2. Zdibnosti, tvorchist, obdarovanist : teoriia, metodyka, rezultaty doslidzhen / za red. V.O. Moliako, O. L. Muzyky. – Zhytomyr : Ruta, 2006. – 320 s.

3. Mahun V.S. Potrebnosty y psykholohyia sotsyalnoi deiatelnosty lychnosty. – L, Nauka, 1983, – 176 s.
4. Muzyka O.L. Vzaiemodiia potreb i zdibnostei u rozvytku tvorcho obdarovanoi osobystosti / Muzyka Oleksandr Leonidovych // Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy. – K.: Vydavnytstvo «Feniks», 2014. – T.KhII. – Psykholohiia tvorchosti. – Vypusk 20. – S. 213-228.
5. Portnytska N.F., Savychenko O.M. Diahnostychnyi resurs fotobiohrafichnoho metodu u vyvchenni mekhanizmiv rozvytku tvorchosti ta obdarovanosti osobystosti \Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom. VI: Psykholohiia obdarovanosti. – Vypusk 11. – Kyiv-Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2015. – S. 226-234.
6. Psykholohichni zasady rozvytku obdarovanoi osobystosti v osvithomu seredovyshchi: metodychnyi posibnyk / O. L. Muzyka, D. K. Korolov, R. O. Semenova ta in.; za red. O.L. Muzyky. – Kyiv-Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2015. – 146 s.
7. Rubynshtein S. L. Osnovy obshchei psykholohyy – Yzdatelstvo: Pyter, 2002 h. - 720 s.
8. Tychyna I.M. Profesiina pereorientatsiia vypusknnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv yak chynnyk osobystisnoho samo zdiisnennia. Avtoref. ... kand. psykhol. nauk., 19.00.07. – Pedahohichna i vikova psykholohiia. – Ivano-Frankivsk, 2009. – 20 s.

Portnytska N.F., Atamanska O.A. The corpus substantial components of needs mechanisms of creative activity of talented adolescence. The development of abilities and creativity are regulated by mechanisms of needs and values in adolescence. Structure of needs of youth people with display of talent is analyzed in the article.

The research done using photobiographical method and the modified version of “Who am I?” (Kun) method. It made possible to actualize in consciousness of studied people needs and meanings, which are regulating creative activity. Also it helped to activate reflexive mechanisms in psychologically safe situation.

The results of empirical research permit to analyze need`s sphere structure of youth, who included into creative activity. We discovered that the main needs, which are keeping students in creativity sphere, are procedural and the possibility to get good results, the social needs for approval and acceptance, and possibility of self-development. “Crossed” needs that are provide specifics of youth creative talent development is described. The ability to fulfill this needs provides inside adaptation resources for new conditions of university studies (for junior students) and the professional activities (for senior). It`s been found gender differences of need`s sphere of talented youth.

Keywords: talented, creativity, needs, adolescence, photobiographical method.